

Maketa vigenjca

Jure Rejec

V lanskem letu smo praznovali 50-letnico delovanja Muzeja v Železnikih. Ob otvoritvi muzejskih zbirk leta 1969 so veliko pozornosti vzbudili delajoči maketni prikazi pridobivanja in predelave železa. Makete plavža, fužine ter vigenjca, ki so bile izdelane leto prej, so prav tako slavile že petdeset let delovanja in so v tem času iz prikaza postale naši eksponati. Da še vedno delujejo in verno prikazujejo našete dejavnosti, pa ni tako samoumevno. Vsako leto je vanje vložena veliko dela pri vzdrževanju in zagotavljanju delovanja.

V tokratni številki Železnih niti podrobneje predstavljam, kako je nastala maketa vigenjc, kako so jo postavljali in kako smo jo prenavljali.

Prva maketa, ki je prikazovala izdelavo žebeljev – petstoletno tradicijo kraja, je nastala leta 1949. Izdelali so jo člani Kovinarske zadruge NIKO Železniki. Tega leta je bila namreč zadruga povabljen na letno razstavo na srednji tehniški šoli v Ljubljani. Za raz-

stavljanje so dobili na voljo cel razred, njihovih izdelkov pa je bilo takrat še bolj malo. Odločili so se, da predstavijo Železnike nekoč in danes. Izdelali so makete plavža, fužine in vigenjca, zbrali staro železarsko orodje, izdelke, sode, poleg tega pa predstavili tudi svojo takratno proizvodnjo. S tem so hoteli poudariti tudi to, da njihova dejavnost sega v davno zgodovino. Predstavitev je bila odlična, zanj so prejeli tudi drugo nagrado za urejenost razstavnega prostora.

Po končani razstavi so vse eksponate pripeljali nazaj v Železnike. Makete so postavili pod nadstrešek Egrove lesene vile v vrtu. Lahko rečemo, da se je tukaj začel ustanavljati muzej v Železnikih, saj se je kar nekaj starejših Železnikarjev še spomnilo, da so si makete ogledali z učitelji v času šolskega pouka.

Leta 1952 je Kovinarska zadruga makete in do takrat zbrane eksponate brezplačno odstopila kraju. Delno zaradi tega, ker ob povečani proizvodnji za to delo niso več imeli časa, delno pa zaradi očitkov, da si za-

druga prisvaja zgodovino kraja. Takrat so bili vsi eksponati prepeljeni na dvorišče ter v eno sobo Plavčeve hiše na Plavžu. Na žalost zanje dolgo ni nihče ustrezno skrbel in predvsem makete so začele propadati.

V muzejskem arhivu nimamo niti ene fotografije takratne makete vigenjca, tudi nobenih zapisov o pobudnikih in izdelovalcih makete. Nekaj podatkov mi je uspelo zbrati pri informatorjih, do nekaterih povezav smo prišli tudi z ugibanjem. Edini pisni vir, ki nam o prvi maketi kovačnice nekaj pove, pa je kratka objava o muzejski zbirki v Železnikih v Loških razgledih izpod peresa Franceta Planine iz leta 1960. Navajam dva odlomka:

"Muzejska zbirka je majhna, a zanimiva. Maketa vigenjca s štirimi ješami je tako izdelana, da motorček žene kolesa, mehove in gible žebbljarje in celo zibelke, v katerih so matere jemale otroke s seboj na celodnevno delo."

"Ker je bila zbirka dalj časa na vlažnem, so sadrene (mavčne, op. a.) figure v maketah razpadle, njihov mehanizem je pokvarjen, železni predmeti so zarjaveli in platnice blagajniških knjig so uničene."

Žal ne vemo, kako hude so bile poškodbe makete vigenjca. Vsekakor pa so se snovalci muzejske zbirke v Železnikih v sredini šestdesetih let 20. stoletja zato odločili, da naredijo novo maketo. V to so jih prisilili tudi prostori, ki so jih za zbirko dobili v pri-

tličju Plavčeve hiše, saj je bila stara maketa zanje prevelika ter previsoka. Domnevamo tudi, da so kar nekaj zmanjšanih delov sten, strehe, podnožja ter opreme (ognjišča, mehovi, vodno kolo) stare makete uporabili za gradnjo nove. Naročili pa so nove figure kovačev, kovačic ter otrok. Zaradi slabih izkušenj s figurami iz mavca so se odločili za lesene. Izdelal jih je akademski kipar Ivan Štrekelj iz Ljubljane. Isti kipar je izdelal že figure iz mavca za prvo maketo leta 1949.

Zanimiva je zgodba, kako so prišli v kontakt z akademskim kiparjem, ki je izdelal figure kovačev.

Ivan Štrekelj (1916–1975) je v otroštvu oglušel zaradi meningitisa. Sporazumeval se je z govorom in branjem z ustnic. Osnovno šolo je obiskoval v Zavodu za gluho in naglušno mladino v Ljubljani, jo zaključil z odličnim uspehom in šolanje nadaljeval na obrtni šoli. V šolskem letu 1935/36 je opravil izpit na kiparsko-rezbarski šoli in se leta 1938 vpisal na Akademijo za likovno umetnost v Beogradu. Njegov študij je prekinila druga svetovna vojna, a ga je kasneje nadaljeval v Ljubljani na Akademiji za likovno umetnost in ga zaključil leta 1947. Opravil je tudi specialistični študij kiparstva pri profesorju Borisu Kalinu.

Kakšno je bilo življenje umetnika takoj po vojni, si težko predstavljamo. Kako težko je bilo dobiti delo in zaslužek že čisto zdravemu človeku, in kako šele gluhemu ... Osnovno preživetje mu je omogoča-

Poziranje za figuro kovača. Foto: arhiv Muzeja Železniki, Anton Sedej.

Ivan Štrekelj pri izdelavi kipa Borisa Kidriča v Mariboru. Foto: elektronski arhiv Muzeja Železniki, avtor neznan.

lo poučevanje likovne vzgoje na "njegovi" osnovni šoli v Zavodu za gluho in naglušno mladino.

In tam ga je srečal Niko Žumer. Jeseni leta 1949 je namreč v Zavod vpisal svojega sina Franceta, ki je pomladi tega leta, prav tako zaradi meningitisa, oglušel.

Prijateljstvo med Štrekljem in Žumrom je ostalo in člani Muzejskega društva so se tako v jeseni leta 1967 spet obrnili nanj in naročili iz lesa izrezljane figure, ki v maketi stojijo še danes. V arhivu muzeja je ohranjenega nekaj gradiva iz časa dopisovanja med Muzejskim društvom ter kiparjem. Ohranjene so tudi fotografije, ki so bile dodane naročilu. Te nazorno prikazujejo položaj telesa za izdelavo posamezne figure. Fotografije je posnel Anton Sedej, zanje pa so pozirali njegovi domači in nekateri domačini. Naročilo je bilo torej čisto resno, delo kiparja pa plačano. Iz pripovedovanj starejših, žal že pokojnih članov društva, se spomnim tudi zgodbe o tem, kako hvaležen je bil kipar Štrekelj za to naročilo, saj tisto zimo ni imel veliko prihodkov in jo je lažje preživel zaradi naročila iz Železnikov. Tudi zato so figure izrezljane tako kvalitetno in natančno.

Maketa je leta 1968 postavljena v prostor bivše zbiralnice mleka Kmetijske zadruge Martinj Vrh v Plavčevi hiši. Mimo nje so se sprehodili tisoči obiskovalcev muzeja, saj so tukaj nadaljevali pot na dvorišče in naprej v prvo nadstropje. Tukaj in taka je dočkala svojo prvo večjo prenovo v začetku leta 1999. Po tridesetih letih smo jo v celoti razstavili in jo po delih znosili v prostore galerije. Odstranitev makete vigenjca je bila nujna zaradi prenove prostorov muzeja, ki se je začela jeseni 1998. Ob razstavljanju pa se je izkazalo, da je prenova makete nujna, saj so se v podnožju pojavili prvi lesni črvički. Odločitev o generalni prenovi torej ni bila težka.

Celotno leseno ogrodje je bilo večkrat premazano z belocidnim premazom, podnožje ter dno makete pa smo se odločili kar zamenjati z novim. Vse lesene figurice smo preventivno zaplinili in jih za mesec dni pustili v plastičnih vrečkah. Medtem ko nam je mizar izdeloval novo dno makete, so potekala druga popravila. Vse mavčne podlage, ki so na nekaterih mestih odstopale, smo odstranili in izdelali nove. Vse lesene

dele smo večkrat premazali z različnimi zaščitnimi premazi, najprej z brezbarvnimi, potem pa smo različne elemente različno patinirali. Prav tako so bile patinirane (umazane) stene vigenjca tako notranjosti kot zunanosti. Novo dno makete smo prav tako zaščitili proti škodljivcem, z lesnim kitom smo zakrili razpoke med deskami in z barvami na osnovi synkolita izrisali podobo tal. Obnovili smo vse mehanizme in napeljali novo električno napeljavo. Elementov makete po novem nismo zbili, pač pa privijačili.

Dela so potekala pozimi in zgodaj spomladi. Glavni del sva opravila kustos in vodička, ob večjih delih pa so priskočili na pomoč člani Muzejskega društva. V prenovo je bilo vloženih okrog 500 ur dela ter tudi kar nekaj finančnih sredstev. Po končanih delih prve faze prenove pritličja muzejske stavbe smo maketo v sredini aprila 1999 postavili nazaj na njeno mesto.

V začetku leta 2005 se je maketa vigenjca preselila v drug prostor, na žalost nič večji od prejšnjega, a drugače zaradi reorganizacije muzejskega dela ni šlo. Je pa vodenje skupin lažje, saj si maketni prikazi v prostorih sedaj sledijo po vrstnem redu "od rude do žebja".

Še enkrat pa je morala maketa vigenjca zapustiti razstavne prostore muzeja. Septembra 2007 je tudi pritličje naše hiše zalila podivjana Selška Sora. Že naslednji dan smo prostore očistili in vse razstavne eksponate preselili nadstropje višje. Čiščenje je bilo dolgotrajno, tudi oprema vigenjca je še enkrat morala skozi vse postopke sušenja, zaščitnih premazov, popravil uničenih barv opleska. Suh les je blatno vodo vpil globoko v notranjost in stežka smo posledice tega očistili, v nekaj primerih jih je bilo treba tudi prekriti. A še enkrat je uspelo, da je maketa zasijala v novi luči.

Tudi danes, po petdesetih letih, so maketni prikazi muzeja Železniki še vedno glavna atrakcija, ki presenteni obiskovalce. Kljub temu da se trudimo zbirke popestriti tudi s sodobnimi avdio-vizualnimi napravami, je največ pozitivnih odzivov obiskovalcev namenjenih prav maketam. In z njimi je vsakodnevno pregledovanje, čiščenje, mazanje, vse zamudno delo z maketami, delavcem muzeja najlepše poplačano.

Vigenjc leta 1992. Foto: arhiv Muzeja Železniki, Anton Sedej.

Po poplavi leta 2007. Foto: arhiv Muzeja Železniki, Jure Rejec.

Prenova figur vigenjca leta 2008. Foto: Jure Rejec

Vigenjc danes. Foto: Aleksander Čufar

Informatorji:

Peter Polajnar, Železniki, več razgovorov od leta 1991 do 2016.

Alojz Žumer, Škofja Loka, po elektronski pošti, 20. 2. 2020.

Viri:

Loški razgledi 6/1960, str. 227, France Planina: Muzejska zbirka v Železnikih.

Fototeka MNZS.com.

Ivan Štrekelj (1916–1975), Petra Rezar, ZDGN Slovenije, 2004.